

DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.04.032>

JEL classification: E52, E58, H12

UDC: 338.2:336.7

Володимир ЛИСЮК

кандидат економічних наук, докторант,

Університету «КРОК», Україна

E-mail: lysyukrivne@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3805-6937

Researcher ID: JRY-6700-2023

ЗМІСТ І НАСЛІДКИ ІНСТИТУЦІЙНИХ РЕФОРМ В ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ

АНОТАЦІЯ

Інституційні реформи впливають на ефективність економіки через механізм мобільності ресурсів, очікувань, довіри, динаміки тіньового сектору та корупції, ступеня економічної свободи та загальної інноваційної спроможності економіки. Характер і зміст цих впливів є суперечливими, а іноді і невизначеними. Тому при проведенні реформ потрібно враховувати специфічні особливості зв'язку змін в інституціональному середовищі з процесами функціонування та розвитку економіки.

Найчастіше інституційні реформи справляють диференційований вплив на господарюючих суб'єктів: певні виграють в короткостроковому періоді від зміни правил, але програють у середньостроковому, а інші – навпаки. Ефекти короткострокового позитивного впливу для окремих суб'єктів здебільшого зумовлені перерозподільними процесами, оскільки для відчутного та сталого зростання суспільного багатства за успішних реформ потрібен певний час.

Під час інституціонального реформування відбувається цілеспрямована зміна деякої сукупності інститутів, здійснювана суб'єктами, які розробляють і реалізують план трансформації. Через систему різноманітних державних органів із використанням різноманітних механізмів, інструментів, заходів держава, з одного боку, запроваджує інституціональні реформи, з іншого – інституціональні передумови мають визначальну роль для реалізації державної політики в різних сферах, зокрема в економічній.

В статті акцентується увага на інституціональних реформах постсоціалістичних країн наприкінці ХХ ст., які були спрямовані на перехід країн з командно-адміністративною економікою до країн з ринковою економікою. Отриманий досвід від вивчення позитивних і негативних рис цих реформ допоможе запобігти помилок у проведенні інституційного реформування України для забезпечення ефективного її розвитку з урахуванням національних особливостей країни.

Ключові слова: градулістський підхід; інфляційне таргетування; лібералізація; мала приватизація; модель «шокової терапії»; приватизація; фінансова макростабільність.

Вступ

З проголошенням у 1991р. незалежності уряд України взяв курс на трансформаційний перехід від командно-адміністративної економіки до ринкової шляхом проведення інституційних реформ. На жаль, проголошені

урядом інституційні реформи залишилися незавершеними. За цих умов вивчення досвіду інституційного реформування в постсоціалістичних країнах сприятиме з урахуванням національних особливостей, стану економіки забезпеченню ефективності інституційного реформування в Україні.

© Володимир Лисюк, 2023

Отримано: 19.11.2023 р.

Рекомендовано до друку: 04.12.2023 р.

Опубліковано: 06.12.2023 р.

Ця стаття розповсюджується на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0, яка дозволяє необмежене повторне використання, розповсюдження та відтворення на будь-якому носії, за умови правильного цитування оригінальної роботи.

Як цитувати: Лисюк В. Зміст і наслідки інституційних реформ в постсоціалістичних країнах. *Економічний аналіз*. 2023. Том 33. № 4. С. 32-38. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.04.032>

Вивченням інституційних реформ в постсоціалістичних країнах займалися зарубіжні і українські автори, зокрема, Белікова Н. В., Пірч М., Козик В. Д., Саніна О. Р., Гонта С. В., Сіскос Евангелос, Прибоїв О. А., Савицька С., Олійник Н., Бурик Н., Сологуб Д., та інші.

Незважаючи на значну кількість опублікованих наукових праць та їх наукову цінність, чимало теоретичних і методичних аспектів проблеми оцінки досвіду інституційних реформ в постсоціалістичних країнах і можливостей його впровадження в Україні потребують подальших наукових досліджень та розвитку.

Мета статті

Метою статті є вивчення основних напрямків та результатів інституційного реформування в перехідних економіках, узагальнення основних причин їх гальмування.

Виклад основного результату дослідження

Початок 90-х років ХХ століття ознаменувався процесом кардинальних реформ в постсоціалістичних країнах, їх переходом до ринкової економіки. Основними моделями ринкових трансформацій були:

- модель «шокової терапії» або модель швидких радикальних реформ. Цю модель переважно обрала Польща, меншою мірою Чехія, частково Естонія;
- модель поступового повільного або еволюційного реформування, так званий «градулістський підхід». Її обрало більшість країн Східної та Центральної Європи (Болгарія, Угорщина, Словаччина, Словенія, Румунія та країни СНД).

Прихильники радикальних реформ на основі «шокової терапії» вважали, що у постсоціалістичних країнах необхідно якнайшвидше здійснювати лібералізацію економіки та приватизацію задля досягнення економічної структури, характерної для ринкових економік. Прихильники послідовного реформування економіки натомість вважали, що поступові реформи супроводжуються меншими економічними втратами. Необхідно створити, перш за все, інституційну інфраструктуру, без якої приватизація може призвести до поглинання

компаній, великих концентрацій банків і його використання власниками в політичних цілях [1, с. 29].

Дослідження свідчать, що стартові умови в країнах були неоднакові. Так, за обсягом ВВП на душу населення у 1990 р. до п'ятірки найбільш успішних країн можна було віднести Росію, Естонію, Угорщину, Чехію, Латвію. Шосте та сьоме місця займали відповідно Словаччина та Литва. За обсягами прямих іноземних інвестицій у 1992 р. лідирували Угорщина (1 місце), Росія (2 місце), Польща (3 місце) та Чехія (4 місце) [2, с. 48].

Слід відмітити, що початкові етапи реформування супроводжувалися спадом виробництва, негативною динамікою ВВП. Однак тривалість і глибина спадів були різними в окремих країнах. Найбільший трансформаційний спад спостерігався в Україні (10 разів), де зростання почало відновлюватися тільки у 2000 р., Туркменістані (8 разів), Молдові, Таджикистані (7 разів). Найбільшого кумулятивного спаду зазнала Грузія (78%), Вірменія, Молдова (63%), Азербайджан (60%) та Україна (59%). Найкоротшим виявилось падіння виробництва в Польщі – 2 рази, кумулятивний спад обсягу виробництва становив 6%, зростання економіки відновилося вже у 1991 р. [3; 5].

Порівняльний аналіз тривалості та глибини трансформаційного спаду свідчить, що в країнах ЦСЄ відповідні показники становили в середньому 3,8 роки та 22,6% ніж в країнах колишнього СРСР відповідно 6,5 роки та 50,5%, тобто в країнах СНД ці показники вдвічі перевищували відповідні показники в країнах ЦСЄ. При цьому в країнах Балтії спад тривав довше – 5-6 років і був глибшим – 35-51% кумулятивного падіння ВВП порівняно з країнами ЦСЄ – відповідно 2-4 рази і 6-36%. [4, с. 43].

Основними напрямками інституційного реформування в постсоціалістичних країнах були визначені:

- лібералізація (переважно цін та торгівлі);
- приватизація;
- фінансова макростабільність.

Лібералізація передбачала послаблення контролю з боку держави та подолання державної монополії в економіці: звільнення цін на більшість товарів та послуг, зняття

обмежень на створення приватних підприємств, надання економічним суб'єктам права виходу на світові ринки, передачу повноважень центрального уряду місцевим державним органам та недержавному сектору.

Одним з показників результатів лібералізації є показник економічної свободи. За цим показником з урахуванням 10 економічних факторів: торговельної політики, податкової політики, державного споживання, споживання виробленої продукції, монетарної політики, руху капіталів та іноземних інвестицій, контролю цін та заробітної плати, права власності, регулювання «чорного» ринку, країна оцінюється за шкалою від 1 до 5 балів, причому 1 бал означав високий ступінь економічної свободи, а 5 балів – вказувало на високий рівень державного втручання, високий рівень державної власності, обмеженість або відсутність економічної свободи. За даним критерієм країни з середнім балом оцінки в межах 1-2 балів вважаються країнами з вільною економікою, в межах 3-4 балів – країнами переважно з невільною економікою, а в межах 4-5 балів – країнами з пригніченою економікою. Країнами з переважно вільною економікою вважають Чехію (2,0), Естонію (2,35), з переважно невільною економікою Латвію (3,05), Польщу (3,15), Словаччину (3,35), Албанію (3,45), Болгарію (3,5), Литву (3,5), Хорватію (3,7), Румунію (3,7). На жаль, Україна за критерієм економічної свободи вважається країною з пригніченою економікою (4,0) [5, с. 50].

Найважливішою складовою здійснюваних реформ в постсоціалістичних країнах була приватизація, методами реалізації якої була велика і мала приватизація. Велика приватизація в постсоціалістичних країнах здійснювалася на платній та безоплатній основі, так званої ваучерної приватизації. Слід відмітити, що ваучерна приватизація виявилася успішною тільки в Чехії. Більшість країн відмовилися від цієї форми приватизації як основного інструменту перерозподілу державної власності і перейшли до платного його комерційного варіанта її трансформації шляхом проведення аукціонів, у т. ч. за участю іноземних інвесторів. А, наприклад, у Казахстані головною формою приватизації

великих підприємств стало надання їх у трастове керування іноземним компаніям з наступним продажом підприємств цим компаніям за умови погашення боргів підприємств, збереження робочих місць, капіталовкладень у виробництво тощо за низькими цінами [5, с. 50].

Стосовно малої приватизації, то вона передбачала створення приватних підприємств малого та середнього бізнесу шляхом продаж, оренди, реституції. У сфері малої приватизації особливих успіхів досягла Польща. Утворення великої кількості малих підприємств приватної форми власності сприяло створенню нових робочих місць і стимулювало економічне зростання. Крім того, малі підприємства поступово згладжували негативні настрої населення щодо приватної власності та переходу до ринкової економіки. На проходження офіційних процедур для започаткування власного бізнесу і отримання ліцензій, дозволів, проходження перевірок тощо в Угорщині витрачається 4, Албанії – 5, Румунії та Молдові – 10 днів. На жаль в Україні – 27 днів, тобто майже місяць [6, с. 249].

Складовою приватизаційних реформ у країнах з перехідною економікою стало проведення аграрних реформ, результатом чого стало встановлення приватної власності на землю. Купівля-продаж землі існує в Польщі, Чехії, Угорщині.

Стосовно забезпечення фінансової стабілізації, то воно здійснювалося урядом шляхом жорстких бюджетних обмежень, значного скорочення урядових видатків, зменшення кредитування промислових підприємств, формуванням сучасної банківської системи та зниження процентних ставок, активного використання валютного курсу як важливого орієнтиру, що впливає на цінові параметри. В результаті проведеного дослідження артикулюємо, що проведення зазначеної стабілізаційної політики за короткий час сприяло зниженню високого рівня інфляції. Так, у Польщі тільки за 6 місяців 1990 р. рівень інфляції знизився на 4% порівняно з 30% за останні місяці 1989 р. В Югославії за ті ж самі півроку рівень інфляції знизився до 10% порівняно з 64% у грудні 1989 р. [5, с. 50].

Слід відмітити, що більшість постсоціалістичних країн надавали перевагу встановленню плаваючого валютного курсу із систематичним коригуванням його центральним банком в залежності від стану торговельного балансу, інфляційних очікувань, рівня цін всередині країни. Країни Естонія,

Литва, Болгарія обрали режими фіксованих валютних курсів.

В 1997 р. Чехія, а в 1998 р. Польща, пізніше Угорщина перейшли до режиму інфляційного таргетування. В результаті у 2013 р. порівняно з 1997 р., 1998 р. та 2001 р. рівень інфляції знизився відповідно в цих країнах з 10,6% до 0,9%, з 6,6% до 1,4%, з 10,8% до 1,7%.

Таблиця 1. Показники впровадження режиму інфляційного таргетування в країнах Східної Європи

Країна	Рік впровадження інфляційного таргетування	Рівень інфляції при впровадженні інфляційного таргетування, %	Рівень інфляції у 2013р.
Чехія	1997	6,6	1,4
Польща	1998	10,6	0,9
Угорщина	2001	10,8	1,7
Румунія	2005	9,3	4,0
Сербія	2006	10,8	7,8
Вірменія	2006	5,2	5,8
Албанія	2009	3,7	1,9
Грузія	2009	1,7	-0,5
Молдова	2010	7,4	4,6

*Джерело [7].

В Чехії, Угорщині цільові орієнтири інфляції встановлює уряд з Центральним банком, що безумовно підвищувало надійність цільових орієнтирів інфляції і довіру до них громадськості [8].

Приступаючи до реформування існуючої економічної системи, практично всі постсоціалістичні економіки мали велику зовнішню заборгованість, що в значній мірі загострювало вирішення численних соціальних проблем, ускладнювало проведення фінансово-грошової та фіскальної політики. Ця проблема частково була розв'язана за допомогою міжнародних кредиторів – Світового Банку, МВФ, Лондонського і Паризького клубів, реструктуризацією боргу.

Незважаючи на розуміння урядами країн з перехідною економікою впливу від лібералізації зовнішньої торгівлі: стримування цін на імпортні товари, а отже, інфляцію, стимулювання притоку іноземних інвестицій, підвищення рівня життя, прокладання шляху у Європейський Союз, прискорення процесу трансформації економіки та підвищення її конкурентоспроможності, ставлення урядів,

підприємців до лібералізації зовнішньої торгівлі було незначним.

Це було пов'язано з думкою, що відкриття ринків сприятиме зростанню зовнішньоторговельного дефіциту, під загрозою існування опиняться цілі галузі національного виробництва, наприклад, текстильна, взуттєва, важке машинобудування і особливо – сільське господарство.

Така ситуація породжувала вжиття протекціоністських заходів з боку урядів колишніх соціалістичних країн. Проте, вимоги ВТО, ЄС та іноземних інвесторів, кошти яких вкрай потрібні були перехідним економікам, змусили їх керівництво надавати перевагу вільній політиці в галузі зовнішньої торгівлі.

Найбільш успішну динаміку розвитку серед країн Східної та Центральної Європи в трансформаційному переході до ринкової економіки демонстрували Польща, Угорщина, Чехія.

Слід відзначити, що суттєві відмінності розвитку в 90-х роках ХХ століття властиві колишнім радянським республікам. Для Прибалтійських республік, які розпочали

ринкові перетворення раніше, характерні цілеспрямованість та поступальний темп, зростання обсягів прямих іноземних інвестицій. Вже у 1994 р. тут з'явилися ознаки стабілізації, а в 1996 р. розпочався поступальний розвиток економіки. Серед інших пострадянських республік відносно успішно розвивалися у другій половині 90-х років ХХ століття Узбекистан, Киргизстан, Білорусь завдяки здійсненню урядами держав жорсткої фінансової політики, реформування банківської сфери, формування нової податкової й бюджетної політики.

Створення конкурентного середовища і модернізація економіки на основі проведення комплексних структурних реформ є необхідним чинником для економічного розвитку країн. Країни з перехідною економікою обрали інноваційний шлях модернізації своїх економік. Поступове збільшення витрат на стимулювання інноваційного розвитку підприємств, у першу чергу, власних НДДК розробок є особливістю здійснюваних реформ в перехідних економіках. Наприклад, в Чехії для компаній, що здійснюють НДДКР було значно зменшено податок на прибуток. У результаті цього в країні почали розвиватися виробництва високотехнологічної продукції, орієнтованої на внутрішній та зовнішній ринки: машинобудування, у т. ч. виробництво автомобілів, електронного та промислового устаткування [2, с. 50].

Нині витрати на дослідження та розробки в Чехії складають майже 2%, високотехнологічний експорт складає майже 40 млрд дол. США. В п'ятірку країн часток витрат на дослідження та розробки у ВВП входять також країни Угорщина, Естонія, Словенія, Польща. На жаль, в Україні витрати на дослідження та розробки складають менше 0,5% ВВП [9].

Забезпечення високотехнологічного рівня виробництва та зростання його обсягів здійснюється за рахунок інвестицій із високорозвинених країн. Польща з метою поліпшення інвестиційного клімату приймає в 1991р. Закон «Про іноземні інвестиції». Закон визначив типи підприємств, в які можна інвестувати, умови репатріації прибутку і заробітків іноземних фахівців, податкові пільги

для іноземних інвесторів та забезпечив правовий захист іноземних інвесторів в країні. Закон усунув раніше існуючі обмеження на вивіз прибутку і скасував обмеження розмірів інвестиційних вкладень та більшість колишніх вимог узгодження з різними інстанціями.

У 1998 р. був прийнятий Акт «Про іноземну валюту», що регулює операції закордонних інвесторів з іноземною валютою. А в 1999 р. було прийнято Закон «Про економічну діяльність», що уточнює, який вид економічної діяльності іноземного інвестору вимагає урядового дозволу [10, с. 476].

Іноземні інвестиції у виробництві високотехнологічної, експортоорієнтованої продукції відіграли особливу роль. На кінець 1999 р. їх обсяг перевищував 35 млрд дол. США. Більше як 60% із них були спрямовані у будівництво, транспорт, зв'язок, машинобудування. Переважна кількість необхідних інвестицій була із високорозвинених країн: Німеччини, США і Франції [11, с. 319].

Слід відзначити, що сьогодні спостерігається зростаюча динаміка з колишніх країн з перехідною економікою високотехнологічного експорту. Так, в Польщі високотехнологічний експорт складає більше 20 млрд дол. США, в Угорщині – майже 20 млрд дол. США Словаччині – більше 80 млрд дол. США. На жаль, в Україні високотехнологічний експорт становить менше 1,5 млрд дол. США [9].

Висновки та перспективи подальших розвідок

На основі узагальнення результатів інституційних реформ, особливостей їх реалізації в постсоціалістичних країнах вважаємо задля запобігання помилок в проведенні інституційного реформування, їх негативних наслідків в Україні з урахуванням національних особливостей і стану національної економіки вивчити і використовувати досвід постсоціалістичних країн. Зокрема, потрібно особливу увагу звернути на визначення етапів системного проведення реформ, здійснення малої приватизації, стимулювання малого і середнього бізнесу, переходу до

стимулювання внутрішніх та зовнішніх

інвестицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Godoy, S. Growth, Initial Conditions, Law and Speed of Privatization in Transition Countries: 11 Years Later / Sergio Godoy, Joseph Stiglitz. *NBER Working Paper*. January 2006. № 11992. 29 p.
- Гусев Ю. В., Белікова Н. В. Зарубіжний досвід проведення економічних реформ у країні та її регіонах. *Бізнес-Інформ*. 2015. № 10. С. 46-52.
- Transition. The First Ten Years. Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union. Washington, D.C.: The World Bank, 2002. 128 p. С. 11-12.
- Пирч М. Основні причини трансформаційного спаду в країнах Центрально-Східної Європи та колишнього СРСР у 1990-х роках. *Галицький економічний вісник*. 2014. Том 44. № 1. С. 42-49. (Економіка та управління національним господарством).
- Державні фінанси: теорія і практика перехідного періоду в Центральній Європі. Київ: Основи, 1998, 542с.
- Носач І. В., Водолазська Н. В. Аналіз сучасних проблем і перспектив розвитку підприємств в Україні. *Бізнес-Інформ*. 2021. №10. С.247-252.
- Сологуб Д. Відмова від фіксації валютного курсу: тернистим шляхом до зірок? URL: <http://gazeta.dt.ua/macrolevel?vidmova-vid-fiksaciyi-valyutnogo-kursu-ternistim-shlyahom-do-zirok-html>.
- Шаров А. Таргетування інфляції: світовий досвід і українські перспективи. *Вісник НБУ*. 2003. №7. С. 15-17.
- Офіційний сайт Світового банку. URL: <https://www.data.worldbank.org>.
- Савицька С. Трансформація економічної системи Польщі. *Журнал європейської економіки*. 2008. Том 7. № 4. 2008. С. 473-478. URL: <http://www.jeei.wunu.edu.ua>.
- Козяк В. Д., Саніна О.Р. Використання досвіду Республіки Польща у процесі трансформації господарської системи України. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2013. № 767. С. 317–325.

REFERENCES

- Godoy, S., and Stiglitz, J. (2006). Growth, Initial Conditions, Law and Speed of Privatization in Transition Countries: 11 Years Later. *NBER Working Paper*, 11992, 29. [in Ukrainian].
- Gusev, Yu. V., and Belikova, N. V. (2015). Foreign experience of economic reforms in the country and its regions. *Business-Inform*, 10, 46-52. [in Ukrainian].
- Transition. The First Ten Years. Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union. (2002). Washington, D.C.: The World Bank.
- Pyrch, M. (2014). The main causes of the transformational recession in the countries of Central-Eastern Europe and the former USSR in the 1990s. *Galician Economic Herald*, 44(1), 42-49. [in Ukrainian].
- Public finance: theory and practice of the transition period in Central Europe. (1998). Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
- Nosach, I. V., and Vodolazska, N. V. (2021). Analysis of modern problems and prospects for the development of enterprises in Ukraine. *Business-Inform*, 10, 247-252. [in Ukrainian].
- Sologub, D. (n.d.). Refusing to fix the exchange rate: a thorny path to the stars? <http://gazeta.dt.ua/macrolevel?vidmova-vid-fiksaciyi-valyutnogo-kursu-ternistim-shlyahom-do-zirok-html>. [in Ukrainian].
- Sharov, A. (2003). Inflation targeting: global experience and Ukrainian perspectives. *Bulletin of the NBU*, 7, 15-17. [in Ukrainian].
- Official website of the World Bank. <https://www.data.worldbank.org>.
- Savytska, S. (2008). Transformation of the economic system of Poland. *Journal of European Economy*, 7 (4), 473-478. <http://www.jeei.wunu.edu.ua>. [in Ukrainian].
- Cossack, V. D., and Sanina, O. R. (2013). Using the experience of the Republic of Poland in the process of transformation of the economic system of Ukraine. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development*, 767, 317–325. [in Ukrainian].

Volodymyr Lysyuk, Doctoral student, «KROK» University, Ukraine

CONTENT AND CONSEQUENCES OF INSTITUTIONAL REFORMS IN POST-SOCIALIST COUNTRIES

Abstract

Institutional reforms affect the efficiency of the economy through the mechanism of resource mobility, expectations, trust, the dynamics of the shadow range and corruption, the degree of economic freedom and the overall innovative capacity of the economy. The nature and content of these influences are controversial and sometimes uncertain. Therefore, when carrying out reforms, it is necessary to take into account the specific

peculiarities of the connection between changes in the institutional environment and the processes of functioning and development of the economy.

Most often, institutional reforms have a differentiated impact on economic entities: the change of rules will affect some positively in the short term, but negatively in the medium term, and will have the opposite effect on others. The effects of a short-term positive impact for individual subjects are mostly determined by redistributive processes, since it takes a certain amount of time for a significant and sustainable increase in public wealth under successful reforms.

During institutional reform, a purposeful change of a certain set of institutions takes place, carried out by subjects who develop and implement a transformation plan. Through the system of various state bodies using various mechanisms, tools and measures the state, on one hand, introduces institutional reforms, on the other, institutional prerequisites have a determining role in the implementation of state policy in various areas, economic area in particular.

The article focuses on the institutional reforms of post-socialist countries at the end of the 20th century, which were aimed at the transition of countries from a command-administrative economy to a market economy. The experience gained from studying the positive and negative features of these reforms will help prevent mistakes in the implementation of institutional reform of Ukraine to ensure its effective development taking into account the country's national characteristics.

Keywords: gradualist approach; inflation targeting; liberalization; small privatization; "shock therapy" model; privatization; financial macro-stability.

Cite as: Lysyuk, V. (2023). Content and consequences of institutional reforms in post-socialist countries. *Economic analysis*, 33 (4), 32-38. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.04.032>